

Pojetí pojmu a otázka konce filosofie [1992]

Pojmovost nenáleží k myšlení samozřejmě, ale musela být dějinně ustavena a rozvinuta na základě vynálezu pojmů jako čehosi nového, co starší (předpojmové, např. mytické) myšlení neznalo a co nemělo k dispozici. Pojmovost také neovládla myšlení naprosto, takže dodnes lze i v evropské tradici identifikovat její mimopojmové složky, a to jak v podobě reziduí (např. v běžném každodenním způsobu uvažování, v některých překvapivých reliktech ve vědě, a ovšem zejména v tzv. mytologismech v Landsbergově smyslu), tak na druhé straně i v podobě různými způsoby kultivované (v poezii, ale také ve zmíněných mytologismech a ideologiích). Pronikání pojmovosti do myšlení a její stále mocnější ovládní myšlenkových postupů není také ničím jednoznačným a nezvratným; dokonce se zdá, že úroveň a kvality pojmovosti špičkových intelektuálních výkonů v závěrečné fázi středověku nebylo od té doby až dodnes dosaženo. Stručně shrnuto: pojmové myšlení má svůj počátek v čase a od té doby se neudrhuje samovolně, nýbrž zásluhou těch, kdo vynakládají úsilí a duševní energii, aby mysli pojmově. Tam, kde toto úsilí slábne, upadá i sama pojmovost a její vliv. V zásadě je myslitelné, že myšlení z pojmovosti převážně nebo dokonce úplně vypadne. V tom smyslu nelze vyloučit tzv. konec filosofie, o němž se už tolik napsalo a nadiskutovalo, neboť filosofie je bez pojmů a pojmovosti nemyslitelná. (To pak má své důsledky i pro posuzování tzv. mimoevropských „filosofií“, zejména indické, čínské, ba dokonce sumerské apod., o kterých se mluví a píše vysloveně nekriticky.)

Nahlédneme-li tuto dějinnou povahu pojmového myšlení, nemůžeme nevidět, že hlavní problém není v tom, kdy a jak se pojmovost v myšlení prosadila, ale jaká byla zpočátku její povaha a jaké byly a jsou její další osudy. Také pro zmíněnou otázku „konce filosofie“ je rozhodující, jak pojmem bytostný vztah filosofie k pojmům resp. k pojmovosti právě v souvislosti s její „epochální“ (tj. po celé epochy se prosazující a projevující) proměnlivostí a s jejími (dlouhodobými) dějinnými osudy. Proto je naprosto nutno se znovu pokoušet stále hlouběji a za použití nových myšlenkových prostředků a postupů stále precizněji zkoumat povahu pojmů a pojmovosti. Zvláštním úskalím tu je ovšem nevyhnutelnost využití pojmů a pojmovosti k dalšímu pronikání právě k této jejich povaze. Bez pojmů nelze myšlenkově uchopit, co to vlastně je pojem. To má své perspektivní dějinné důsledky například v tom, že konec filosofie nelze rozpoznat ani konstatovat ani filosoficky, ani mimofilosoficky. Mimofilosoficky to není možné prostě proto, že neexistuje mimofilosofická instance, která by mohla kompetentně rozhodnout o tom, co je a co už není filosofie. A filosoficky se to zdá být nemožné proto, že každé takové na platnost pretendující filosofické rozpoznání a konstatování by muselo být v rozporu se sebou, totiž se svou vlastní skutečností, která se onomu rozpoznání vymyká, protože onen údajný konec filosofie filosoficky zřejmě přežívá.

Při zkoumání povahy pojmů a pojmovosti můžeme mluvit o několika odlišných krocích, které byly v minulosti podniknuty, ale které nezůstávají dostatečně v povědomí dokonce ani odborníků v různých vědách (které se bez pojmů zajisté nemohou obejít), natož v povědomí obecném. A situace je bohužel taková, že jasno nejen nemají, ale ani se o ně nepokoušejí to budiž zvláště důrazně žalováno ani mnozí filosofové. A tzv. moderní logika vytěsnila pojem pojmu přinejmenším na okraj (a někdy až mimo rámeček) svého zájmu. Proto nebude na škodu si nejprve alespoň některé tyto kroky připomenout. K prvnímu takovému významnému kroku došlo už ve starém Řecku, když byl zatím ještě nepřilíh přesně odlišen pojem od slova, s nímž byl spjat v jednotu. Dodnes však i v intelektuálních a vzdělaneckých kruzích panuje nejistota o tom, v jakém vztahu je význam (nebo dokonce „obsah“) slova a příslušný pojem. Nezřídka se mluví a

píše také o „obsahu“ pojmu apod. Nevládnuté terminologické i věcné potíže tu asi hlavně vedou k tomu, že se dnes zejména logikové termínu „pojem“ jak jen mohou vyhýbají. Problematika je také velmi zkomplikována nevyjasněností vztahu mezi myšlením a jazykem (a také mezi různými jazyky a řečí).

[26. 9. 92]